

עדות של אלי בכנר (פרידריך) בטרזיינשטאט, במחנה המשפחתי באושוויץ, בין הזונדרקומנדו ובבוכנוואלד

מתוך: ילקוט מורשת, חוברת כ"ב, נובמבר 1976
עדות זו של אלי בכנר ממושב מולדת נרשמה על ידי גרשון בן-
דוד מן המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים
(A:421, סליל מס' 691)

א. ילדות

נולדתי בשנת 1931 במריש-אוסטראו. הורי היו גרמנים בתרבותם, וכמובן שאת חינוכי קיבלתי כגרמני. לפני המלחמה למדתי בכיתה א' בבית ספר גרמני במריש-אוסטראו. בימי המלחמה למדתי בפראג בבית ספר צ'כי שנה אחת בכיתה ג' ומחצית השנה בכיתה ד'. חינוכי היהודי – לפי מושגי היום – היה זעום מאוד. אמנם היו לי ידידים יהודים ואמי הייתה יהודיה חרדה למדי, אבל זה לא השפיע עלי. קשרים עם תנועות נוער

יהודיות, לפני הגיעי לפראג, לא היו לי. היו לי קשרים עם תנועת הנוער הצ'כוסלובקית "סוקול".

ב-15 במארס 1939 נכנסו הגרמנים למריש-אוסטראו (מוראווסקה-אוסראוה). באותו יום שררה אנדרלמוסיה גדולה בגבולות, מפני שגם הפולנים פלשו לצ'כיה והגרמנים עדיין לא הקפידו בשמירה על הגבול. אבי ניצל את ההזדמנות וברח לפולין. כעבור שלושה-ארבעה שבועות עברנו אף אנו, אחי ואני, את הגבול לפולין. הלכנו מתחת לאדמה, בתוך מכרה פחם שהיה קרוב לביתנו. התגנבנו לשם בלילה והלכנו כשבעה-שמונה קילומטרים וכעבור ארבע-חמש שעות של הליכה בתוך המכרה היינו בצד הפולני. הוביל אותנו ידיד טוב של המשפחה. יוזמי הבריחה דרך המכרה היו הורי. זמן קצר אחרינו הגיעה גם אמי. לה היה דרכון פולני. בעקבותינו באה לעיר בהומין, שלפני כן הייתה שייכת לצ'כיה ונכבשה על ידי הפולנים. על אנשים אחרים שברחו דרך המכרה איני יודע.

עד פרוץ מלחמת פולין-גרמניה היו החיים בפולין נורמליים. הורי מילאו את מקומה של אחות אמי בבהומין. לנו היה מורה פולני שלימדנו בבית את כל המקצועות בפולנית, מפני שאסור היה לנו ללמוד בבית ספר פולני, משום שלא היינו אזרחים פולניים.

עם פרוץ המלחמה ברחנו לכיליץ. כאן היו לנו קרובים שנתנו לנו מכונית ובה ברחנו לראוה-רוסקה, עיירה פולנית על הגבול הרוסי. משנכנסו הרוסים לעיירה, אסרו אותנו. הבטיחו להעבירנו לפנים רוסיה, היות ואיננו בטוחים בקירבת הגבול הגרמני. הרוסים הביאונו לרכבת וכלאו אותנו בקרונות. למחרת פתחו חיילים גרמנים את הקרונות וציוו עלינו לחזור למקומות מהם באנו. את הגבול הרוסי לא עברנו. אצל הרוסים שהינו רק לילה אחד. אלה מסרו אותנו – ולא רק אותנו, אלא הרבה יהודים – לידי הגרמנים. בלילה העבירו אותנו ברכבת לעבר הגבול הגרמני ואיש לא ידע לאן אנו נוסעים. איני זוכר כמה אנשים היו במשלוח זה, אבל הייתה זאת רכבת ארוכה, כחמישה עשר-עשרים קרונות. נסענו בקרונות בקר מלאים וגדושים. בקרון שלנו היו שלושים-ארבעים איש. על מקרים דומים לא שמעתי. מכיוון שבפולין לא היה לנו בית, חזרנו לקרובינו בביליץ. אלה פחדו לאכסן אותנו ולכן השיגו בשבילנו מקום בכפר קטן בשם שירק במרומי הבסקידים, שם חיינו תשעה חודשים. אבי פנה אל השלטונות הגרמניים בביליץ בבקשה לקבל אישור שאנו היננו יהודים נתיני הפרוטקטורט, כלומר נתינים צ'כיים, בכדי להשיג רשיון לחזור לצ'כיה. אחרי זמן רב קיבלנו רשיון זה וחזרנו לצ'כיה. אבי, שהיה קצב טוב, פחד מפני מתחריו במריש-אוסטראו, שברובם היו גרמנים, שמא יתנכלו לו, לכן נסענו ישר לפראג, שם גרו הסבתא שלנו, דוד ודודה, דודנים ודודניות. לפראג הגענו בפברואר או במארס 1940.

קרובינו השיגו בשבילנו דירה קטנה מאד על יד כיכר קארל, שם הם גרו. דירתנו, בת חדר ומטבח, הייתה מול האוניברסיטה על שם קארל. מצבנו הכספי היה קשה מאד. אבי התפרנס מהסעד שקיבל מהקהילה היהודית. קצת עזרו לנו הקרובים. אחי למד בגימנסיה פרטית, בה למדו רק יהודים, יען אסור היה על היהודים ללמוד בגימנסיה ממשלתית. חלקית עבד אז אבי במטבח המנזה (מסעדה זולה לסטודנטים) בפראג. הודות לכך היה לנו אוכל מספיק, כי אני ואחי סעדנו בצהריים במנזה. אמי הייתה בבית. אבל בדרך כלל היה מצבנו החומרי רע למדי.

בפראג הצטרפתי ל"החלוץ", להסתדרות הציונית. השתתפתי בהרבה פגישות חברתיות. התקיימו הרצאות על מנהיגים ציוניים, כגון הרצל, גורדון וכו'. כמו כן היינו מתעמלים על מגרש "הגיבור". בבית הספר שלנו לא היו הבדלי מעמדות. לדוגמה, חברי הטוב היה בן למשפחה אמידה מאד, אמנם לא מיליונרים, אבל לא רחוק מכך. הם היו בעלי אחת החנויות הגדולות בפראג, "טטא". לעתים קרובות הייתה משפחה זו מזמינה אותי אל ביתה ומקבלת אותי בסבר פנים יפות. את כל צורכי הלבוש שלי סיפקו הם.

אז נתקלתי בפעם הראשונה בבעיה היהודית. בבית הספר היהודי ראיתי שכל התלמידים הם אך ורק יהודים. והנה פורסם הצו כי עלינו לענוד את ה"מגן-דוד". זוכר אני, כי אבי הסביר לנו, לי ולאחי, כי עלינו לשאת את ה"מגן-דוד" בגאווה, בגלוי, כי אין בכך כל רע אם למישהו ישנה דת אחרת. זכרני, שאחי ואני ענדנו את ה"מגן-דוד" ברצון ולאמנו הייתה עבודה רבה לתפור אותו על בגדינו, כי לא רצינו לצאת לרחוב בלעדיו, לא מתוך פחד, אלא יותר לשם

הפגנה. הדבר היחיד שהפריעו לנו, לילדים, היה אולי זה, שעל היהודים אסור היה להיכנס לקולנוע. זה היה המקרה היחיד, שהיינו מסתירים את ה"מגן-דוד", בכדי שנוכל להיכנס לאולם. לפעמים קרה שהכרטיסן בכניסה היה מבחין ב"מגן דוד" והיה אומר: "היכנסו, אל תיראו. שבו בצד, איש לא יגיד לכם מילה". בקולנוע זה ביקרנו לעתים קרובות, כי ידענו שירשו לנו להיכנס, אם כי ידעו שהיינו יהודים.

יחסם אלי של ילדי הרחוב בו גרנו היה עויין. קיללו אותנו, ירקו עלינו או יידו בנו אבנים. אבל מכיוון שלא בילינו הרבה ברחוב והיינו עסוקים בבית הספר ואחר כך ב"החלון" ועל מגרש הספורט, לא נפגשנו רבות עם ילדי הרחוב, ולכן לא הגענו איתם לידי התנגשויות ממש. אבל השאלה, למה עושים זאת הילדים? התעוררה. ולפעמים הייתי שואל את אבי ואת אמי במה אנו רעים ולמה עלינו לענוד "מגן-דוד" דווקא ולא סימן אחר. כי יש לדעת, שבפראג ענדו האנשים באותו זמן סימנים שונים: הגרמנים – צלב הקרס, הצ'כים – אמנם לא בגלוי – את צבעי הלאום שלהם. רבים היו האנשים שענדו סימן כלשהו, כך שברצון ענדנו את ה"מגן-דוד". לנו, לילדים, הוא לא הפריע. בסוף 1941 או תחילת 1942 גורשנו לטרזיינשטאט. המשלוח היה אחד המשלוחים הראשונים ונקרא בשם "איקס". מספרי היה אז 899.

ב. טרזיינשטאט

כאשר הגענו לטרזיינשטאט עדיין היו שם התושבים הצ'כים. אותנו סגרו בקסרקטינים ורק ברשיון מיוחד מותר היה לצאת מהם. אחי ואבי נשלחו לקסרקטין אחד ואני הייתי עם אמי. ילדים וילדות עד גיל עשר גרו עם אמותיהם. ילדים מעל גיל זה גרו בקסרקטין הגברים. בתחילה גרתי בקסרקטין האמבורג ואבי בקסרקטין הסודטים. לכן גם לא נפגשנו הרבה זמן, אם כי קיבלנו מהם דואר שהועבר אלינו על ידי שליחים ואנשים שהורשו לעבור ממקום למקום. כך ידענו ששלום להם. אני ואמי היינו באולם ענק ביחד עם הרבה נשים וילדים בגילי. זה היה אולי הרושם הקשה הראשון שנחרת בזכרוני: ההכרח להיות בין נשים בלבד. עבורי היה זה בלתי נעים. לא הייתי רגיל בכך. כולנו ישנו על הרצפה, כי טרם היו לנו מיטות עץ. משגירשו את הצ'כים, בטרזיינשטאט נפתחו השערים. כל העיר הפכה להיות גטו גדול אחד. יכולנו להסתובב באופן חופשי בכל העיר.

"הסעד לנוער" הכניס אותי לבית ילדים. כאן נפגשתי עם ילדים רבים בגילי וצורפתי לכיתה 6. המספר הזה לא ציין גיל מסויים. בבניין, שמספרו היה 417, היו שתי-עשרה כיתות, ולכל כיתה מיספר. במקרה קיבלנו את המספר 6. אנו לא היינו הצעירים ביותר. מבחינת הגיל היינו הכיתה השניה. כיתה אחת הייתה צעירה מאיתנו. אני הייתי אז בן עשר. מכאן שהכיתה הצעירה מאיתנו הייתה בגיל 8-9. ההפרש בין כיתה לכיתה היה בערך שנתיים. כל הילדים היו מצ'כיה, בוהמיה ומוראביה. החלוקה הייתה לפי ארצות המוצא ולפי הלאומיות. ממול – שם היה L414 – היו ילדים מגרמניה, ויותר מאוחר היו שם גם ילדים מהולנד. איתי יחד היו ארבעים ושניים ילדים. באחת הכיתות של בית ספר זה, שגם לפני כן שימש כבית ספר, היה לנו חדר שינה. בחדר היו מיטות בשלוש קומות. מורה הכיתה נקרא קראל ואהבנוהו מאד. החיים בבית הילדים הודרכו על ידי הסתדרות "החלון". מהבוקר עד הערב היינו עסוקים באופו אינטנסיבי מאד. חלק מהיום למדנו ועסקנו הרבה בספורט. היו חוגים שונים, לספורט, לציור ולתחביבים אחרים. אני התעניינתי במיוחד בספורט בהדרכתו של פרדי הירש, אותו אהבנו מאד. יש ובכיתה שלנו היו פורצות התכשויות, אבל בדרך כלל היינו כיתה טובה וגם המורה שלנו אהב אותנו.

עם הילדים האחרים לא היו לנו מגעים רבים – רק מפגשי ספורט, בתחרויות כדורגל. בחוגי תרבות באותו גיל לא השתתפנו.

סדר היום היה בערך כזה: בשעה שש או שש וחצי העירו אותנו. בפיקוחו של מדריך הכיתה התרחצנו. אחר כך ארוחת בוקר ועד הארוחת הצהריים – לימודים. במקרים רבים היו מורינו ברמת מורים שמעל בתי ספר יסודיים: מורי גימנסיה ואפילו פרופסורים באוניברסיטה. לא היו לנו די חומרי כתיבה. נייר ועפרון היו דברים יקרי המציאות או שלא היו בכלל. אין פירוש הדבר שאי אפשר היה להשיגם או שלא ניתן היה לקנותם במקום כלשהו. ואיני מתכוון למחברת או לבלוק כתיבה, אלא לנייר אריזה ולנייר מכתבים ישן, שרק על צידו האחד היה כתוב ואפשר היה על כן לכתוב על צידו השני. כתבנו הרבה על נייר קשה של קופסאות שנמצא בבית הספר. מחברות ממש לא ראינו. עד כמה שאני זוכר היו לפעמים מגניבים – בעזרת השוטרים הצ'כיים – בלוק נייר, ואז חילקו ממנו דף או חצי. בזה השתמשנו בדרך כלל להכתבות. עפרון, למשל, היה אחד לשני ילדים, ואם הלך לאיבוד או נשחק קיבלנו אחר באורך של חמישה-שישה סנטימטרים וכתבנו בו עד שהיה נשחק לגמרי. רק במקצועות מסויימים, כגון מתימטיקה, השתמשנו בנייר ועפרון. יתר המקצועות למדנו בעיקר בעל פה. המורה כתב על הלוח ואנחנו שיננו את הכתוב. החומר היה מוסבר פעמים אחדות. בשיעורים למדנו הרבה על הציונות וכמו כן הרבה מאד על התרבות הצ'כית. ההוראה הייתה בהדרכתו של פראנץ מאיר.

כמו כן למדנו גיאוגרפיה, היסטוריה ושאר המקצועות הנלמדים בבית ספר יסודי. בשמות המורים איני יכול להיזכר. אני זוכר שהמורה למתימטיקה היה פרופסור באוניברסיטת קארל בפראג. כל חשבון היה מסביר בעזרת ידיו ורגליו. למדנו אצלו הרבה מאד, כי לא לימד בשיטה יבשה, אלא בהדגמות מהטבע ומהעולם הסובב אותנו. כך היה לימוד זה לא מתימטיקה טהורה, אלא שתוך כדי לימוד המתימטיקה למדנו הרבה דברים אחרים, שלא כמו בבית ספר יסודי, בו מקצוע זה אינו אהוד על התלמידים. הוא שעשע אותנו במשחקים מתימטיים, חילק אותנו לקבוצות ואחת הציגה לשניה בעיות לפתרון. הייתה תחרות על נקודות. גם בבית, בחדר השינה, נערכו תחרויות קבוצתיות. היה לוח ועליו נרשמו שמות כולנו וכל יום צויין המצטיין בסדר, בנקיון ובהתנהגות. בסוף החודש קיבל זה שצבר הכי הרבה נקודות פרס קטן, כמו קרמל שבישלו מסוכר ומרגרינה. לפעמים הייתה זאת עוגה קטנה או משהו דומה.

העניין בשיעורים היה רב ולמדנו ברצון, כי המורים לימדו בצורה פשוטה, החיו את החומר הלימודי. היינו חרוצים. איני זוכר שמישהו השתמש ולא הופיע לשיעור ללא סיבות מוצדקות. העונש שהיה נהוג היה הרחקה מהשיעורים ליום שלם. אנו לא רצינו בכך, כי המורים היו מצויינים באמת. תמיד הייתה סכנה, שמא תבוא ביקורת. לכן הצבנו שומרים, שהשקיפו מבעד לחלון לראות אם מתקרב איש ס.ס. או מישהו אחר הבא לביקורת. אם הופיע אחד שכזה, היינו מיד מפסיקים ללמוד ומתחילים לשיר ולשחק.

אחר ארוחת הצהריים – מנוחה. מוקדשת לשינה ולרגיעה. ואחר כך ספורט בהדרכתו של פרדי הירש. הרבה אתלטיקה קלה. אני שיחקתי הרבה כדורגל. מלבד חצר בית הספר היה לנו מגרש נוסף, שמותר היה לנו לשחק שם. למגרש קראו מצודה (באסטיה). זה היה מחוץ לגטו. לשם היינו הולכים מסודרים בשורה. ספרו אותנו הן ביציאה והן בחזרה. המגרש היה שדה נרחב ובעצמנו התקנו שם מכשירים לאתלטיקה קלה ומגרש לכדורגל. הרבה זמן בילינו שם. מוריני ומדריכינו רצו שנשעה הרבה זמן באוויר החופשי, ככל שיותר, מחוץ לגטו. מסביב למצודה הייתה סוללת עפר, כעין חומה, עליה עמדו שומרים. הם היו צ'כים, ובדרך כלל הסתדרנו איתם טוב מאד. לא פעם קרה שהכדור עבר את החומה. תמיד הירשו לנו לקחתו. לפעמים ירדו השומרים והשתתפו איתנו במשחק. היו ביניהם כאלה, שעשו זאת יום יום. לא עלה בדעתנו לברוח משם, יען הרגשנו את עצמנו מצויין.

ערכנו הרבה הצגות, על נושאים יהודיים, למשל בחגים פורים ופסח, אבל הצגנו לא פחות קומדיות צ'כיות ומערכונים. הצגות גדולות יותר נערכו על ידי בית הספר כולו ולא על ידי כיתה אחת בלבד. נבחרו השחקנים הטובים ביותר מכל כיתה והם הציגו לכל התלמידים. היה גם חוג דרמטי של מתנדבים, בו לימדו מחזות רציניים ואחר כך הציגו על הבמה. באולם ההתעלמות שלנו הציגו גם מבוגרים, למשל את "הכלה המכורה", אבל בעיקר הציגו אופרות צ'כיות ואיטלקיות. היו הרבה הצגות תיאטרון, וברוב המקרים הייתה הכניסה לילדים חופשית. כל מי שרצה יכול היה לחזות בהצגות. אני, למשל, השתתפתי בהצגת "הכלה המכורה" ואני זוכרה כמעט כולה בעל פה. בדרך כלל השתתפו בהצגות המבוגרים גם ילדים, כמובן בתפקידי ילדים. בטרזיינשטאט היו להקות נוספות, מלבד אלו שהציגו מחזות. נוסף לאולם ההתעלמות היה בעליית בניין עוד אולם. הוא היה גדול למדי ובו לא הציגו אופרות, אלא מחזות רגילים; ואילו אצלנו הציגו בעיקר אופרות בליווי תזמורת. הייתה גם במה ותאורה. לא פעם באו גם אנשי ה-ס.ס. לחזות בהצגות. כפי שידוע לי היה "זקן היהודים" מזמינים לעתים, כדי שיראו את הפעילות התרבותית של היהודים. הילדים הציגו ושרו גם לפני המבוגרים וליתר תושבי המחנה. חלוקת הכרטיסים הייתה לפי קסרקטינים או רחובות. נערכו הצגות לכל תושבי הגטו והיו כאלה שנערכו רק לתושבי "הסעד לנוער". הצגות בעלות תוכן יהודי, כמו חגיגות פורים ופסח, הוצגו בעיקר לפני תלמידי בית הספר ואילו הצגות אחרות, שנושאן הוא הפולקלור הצ'כי, הוצגו לכל תושבי הגטו.

בגטו הייתה קיימת גם תזמורת, אשר הייתה באה כל יום ראשון אחר הצהריים לבית הספר ומנגנת יצירות קלאסיות קלות, כגון של שוברט. בדרך כלל הייתה זאת תזמורת קטנה מורכבת מארבעה-חמישה כלים. הייתה לנו גם מקהלה מדברת, שדיקלמה את הבלדות של המחבר הצ'כי פראנטישק. זה היה התחביב של בית הספר שלנו. היינו כולנו תחת הרושם של הבלדות והשירים האלה. כמו כן הייתה קיימת אצלנו מקהלה ששרה שירים צ'כיים ועבריים.

אני נזכר בהצגות שהוצגו באולם ההתעלמות: "הכלה המכורה", אותה כבר הזכרתי, "הוביצ'קא", "הדם הפולני" – כלומר, בעיקר אופרות צ'כיות, אבל עד כמה שאני זוכר היו גם אופרות איטלקיות אחדות. אחד הזמרים הטובים ביותר היה החזן מפראג, אשר את שמו איני זוכר. היה זמר מצויין, לפי המושגים של טרזיינשטאט. סיפרו עליו שלפני טרזיינשטאט שר באופרה של פראג.

בתיאטרון הילדים למבוגרים הציגו בעיקר מערכונים. בטרזיינשטאט היו יהודים שכתבו פזמונים ומערכונים על החיים בטרזיין. אלה התחבבו מאד על תושבי הגטו. עד היום זוכר אני מספר שירים מאלה ששרנו אז. רובם היו בצ'כית. גם בקבוצת הנערים הגרמניים הציגו שירים ומערכונים על החיים בטרזיינשטאט.

ההצגות של המבוגרים למבוגרים התקיימו לעתים מזומנות. הצגות ילדים – מדי פעם בפעם. משהקהל חדל לבוא הורידו את המחזה מהבמה והחלו בלימוד מחזה חדש. היו מחזות יפים כאלה, שהאנשים חזו בהם שלוש-ארבע פעמים, ואז הציגו אותם במשך חצי שנה. אמנם לא כל יום, אלא אולי פעם ביומיים. לעומת זאת, היו כאלה שהוצגו חמש או עשר פעמים והורדו מהבמה, משום שהקהל לא הוסיף לבוא. העלאת הצגות חדשות הייתה תלויה גם במצב בטרזיינשטאט. למשל, כשוועדת הצלב האדום הייתה עומדת לבוא לביקור – הייתה מיפקדת

ה-ס.ס. מעודדת פעילות זו: נתנו תלבושות ותמכו בהצגות. לאחר ביקורה של הוועדה הפסיקו את תמיכתם ואפילו אסרו על הפעילות. יש לציין, שאת ההצגות היו מקיימים אחר הצהריים, כי בערבים אסור היה להתהלך ברחובות.

אשר ליחסים בין הילדים שבאו מגרמניה לאלה שבאו מצ'כיה או מארצות אחרות – הרי בתחילה לא קיים היה כל מגע בינינו. ראשונים באנו לטרזיינשטאט אנו הצ'כים, ולא הכרנו ילדים מגרמניה. רק מאוחר יותר, כאשר בבית מולנו השתכנו ילדים מגרמניה, נוצרו בינינו יחסים קרובים יותר. לבסוף, לפני הגירוש לאושוויץ, היו היחסים חברים מאד. החלפנו בינינו נסיונות. לא פעם למדנו ביחד עברית וכל מה שיכולנו להבין ביחד. דומני, שבתחילה היו היחסים בינינו עוינים למדי והמורים שלנו לא היו מעוניינים להפגישנו עם יוצאי גרמניה. את הסיבה לכך איני יודע. אבל לקראת הסוף, לפני הגירוש לאושוויץ, התיידדנו מאד עם בני הכיתה בגילי. היה לי שם חבר טוב בשם הלמוט קלאוס. איני יודע מה עלה בגורלו.

אשר לקשרים בין בני לבנות. כשהיינו בני עשר-אחת עשרה לא רצינו בכך. אבל בגיל שתים עשרה-שלוש עשרה התחלנו לחזור קצת אחרי הבנות. באותו רחוב, אם איני טועה, 411-11, היה גם בית נערות. כאן היו כיתות מעורבות של נערות צ'כיות וגרמניות, שאיתן היינו בידידות רבה. אהבתי הראשונה הייתה בטרזיין. היא הייתה נערה צ'כית מבדווייס. התהלכנו יחד, התראינו ויחד הלכנו לחזות בתחרויות ספורט וכדומה.

כאן מן הראוי להזכיר את הליגה לכדורגל של המבוגרים. כל קבוצת עובדים, כמו קצבים, עובדי "הסעד לנוער", המתפרה, המטבח וכו', ייסדו מועדון ספורט משלהם. מאחר שהמבוגרים לא היו רשאים לשחק על מגרש הילדים של המצודה – שיחקו בחצר הקסרקטין המאנגרבורגי. בקבוצה שיחקו רק שבעה שחקנים, כי לא היה מקום לאחד-עשר. המשחקים עוררו מתח רב. היו שם שחקנים מצויינים מהליגה הלאומית בצ'כיה, יהודים שהשתייכו אליה ובעינינו היו אז כוכבים גדולים.

עם המבוגרים כמעט ולא באנו במגע, להוציא כמובן את ההורים. זוכר אני את אמי שהייתה עובדת נקיון בבית L417 ובלילות ישנה בקסרקטין, וכשהייתי בא לבקרה בזמנה החופשי לא הרגשתי את עצמי בנוח. היה זה אולם עצום, בו גרו מאה-מאה ועשרים נשים. כאשר באתי לא יכולתי לדפוק על הדלת אם מותר להיכנס. לא פעם נכנסתי והנה אישה מתפשטת או שוכבת על מיטתה. וזה היה לא נעים עבורי. התביישתי. לכן הייתי מבקש לקרוא לה החוצה, אל הפרוודור, ושם היינו יחד. מלבד זה לא היו לנו מגעים עם מבוגרים, פרט למדריך ולמורים, וכמובן חוץ מחברי אחי שהיה מבוגר ממני בהרבה. אלה לא גרו בבית הנוער, אלא בבית-שוליות. אלה היו בעינינו האיליים. בני שמונה עשרה-עשרים, שניהלו כבר רומנים עם בחורות. זוכרני שהייתי בולש אחר אחי, לראות עם מי הוא יוצא. הייתי אז ילד ואיני יכול לתאר הכל בדיוק. אבל יודע אני שאחי היה כובש לבבות ידוע ולעתים קרובות היה מחליף את חברותיו. אני הייתי מספר זאת לחברים ולאבי, ועל כך הייתי מקבל מכות מידי אחי שכעס מאד. עד היכן הגיעו בחיי האהבה, איני יודע. הייתי אז ילד. אבל ידוע שנוולדו ילדים בטרזיין. שמעתי על כך. ה-ס.ס. לא ידעו או ידעו וטישטשו את העניין או שהמיתו את הוולד במקרים שכאלה. זוכרני שסיפרו כי מצאו ילד ברחוב. מצד שני, שמעתי שנוולדו ילדים וגידלו אותם בהסתר.

הצעירים היו מטיילים שלובי זרוע, יד ביד, ברחוב הוך. הלכו יחד לתיאטרון ולאירועי ספורט. זמן מסויים היה קיים אפילו בית קפה, בו אפשר היה לבלות תמורת כסף טרזיינשטאטי, שקיבלו כשכר עבודה. הכסף נקרא כתר טרזיינשטאטי. כל זה היה לפני ביקורה של ועדת הצלב האדום. אחר הביקור הוזנח בית הקפה ונסגר לזמן מה. נערכו נשפים בליווי מוסיקה מתקליטים והצעירים רקדו. היו גם חדרים בעליות או חדרים זעירים, שהבחורים ביקשו למסור להם לזמן מה.

בטרזיינשטאט היה מספר לא קטן של זקנים חולניים. המדריכים חינוכנו לעזור להם בכל אשר ניתן. הדבר התבטא בחובות שמילאנו בבתי האבות. סידרו אותנו להביא להם אוכל, לנקות את הבתים, לסייע בידם. אמנם לא עשינו זאת ברצון רב, מפני שעבודה זאת גזלה מזמננו ולא יכולנו להשתתף במשחקים, שהתקיימו בשעות אחר הצהריים, ודווקא אז היה עלינו ללכת לבתי האבות. אבל למרות זאת ביצענו הכל. ניקינו את הבלוקים המסויימים והושטנו עזרה לזקנים. "הסעד לנוער" סידר את העבודה. הסידור היה שבועי. פעם בחודשיים היינו חייבים לתת שבוע שירות באחד מבתי האבות. קבוצת הילדים הייתה מורכבת מילדי כיתות שונות ומגילים שונים.

מזון לא חסר לנו. אבי עבד במטבח הילדים. זה היה מטבח שאורגן על ידי "הסעד לנוער", שסיפק מזון לבית הילדים. ברור שלכיתה שלנו הייתה פרוטקציה רבה במטבח. לעתים קרובות שלחו אותי להביא את האוכל. ידעו, שהיו ואבי עובד שם, אקבל יותר. את האוכל חילקו בכיתה בפיקוח המדריך. נוסף לזה קיבלנו כל שבוע תוספת מיוחדת. דומני, שכל ילד קיבל מאה גרם סוכר, חתיכת חמאה, קצת ריבה ועוד משהו.

ברצוני להזכיר שזמן קצר אחרי בואנו לטרזיינשטאט גורשה גם סבתי לטרזיין. היא נפטרה שם, כמדומני, במגיפת הדזנטריה. אחי התנדב לקבור אותה, כדי לשאחר המלחמה נוכל למצוא את מקום קבורתה. אבל מאחר שהיו אלה קברי אחים, יכול היה לציין לעצמו רק את המספר של קבר האחים. אם זכרוני אינו מטעני, המספר הוא 62. אחר כך סיפר לי אחי, שבכל קבר טמנו מאה-מאה ועשרים גוויות.

מדי פעם היו נערכים גירושים מטרזיין. גם משלוחי ילדים מבית הנוער. המשלוחים היו מאורגנים: לפני מועד השילוח חילקו פתקים למיועדים לגירוש. מאותו רגע בו נמסר הפתק, התשררה מתיחות בגטו כולו והדבר הורגש בבית הילדים. ריחמו על הילד המיועד לגירוש וההתרגשות מסביבו הייתה רבה. "הסעד לנוער" עשה הכל שההורים המגורשים לא יקחו איתם את ילדיהם. והיו מקרים שילדים נותרו ללא הורים. "הסעד לנוער" היה מצליח לעתים להוציא בדרך כלשהי – וכיצד איני יודע – את הילדים מהטרנספורטים. ידוע לי שאני צורפתי לשני משלוחים: פעם ב-1943 ופעם בתחילת 1944. אבי, כעובד במטבח "הסעד לנוער", כלומר תושב חשוב, לא הוכנס לרשימת המגורשים.

עד שהטרנספורט יצא לדרכו שררה בכל הגטו ובבית הילדים התרגשות עצומה. הלימודים סבלו, כי הילדים שצורפו למשלוח כבר לא השתתפו בשיעורים והמתיחות הייתה רבה מאד. המדריכים השתדלו בכל כוחם להסיח את דעתנו מהמתרחש. כולם פעלו באינטנסיביות יתירה. בשבוע של משלוח לא נתנו שירות לזקנים. בילדים טיפלו בדרך שכזו שככל האפשר לא נבוא במגע עם אלה המיועדים לגירוש לאושוויץ או למזרח בכלל. עוד טרם החלו הגירושים לאושוויץ היו משלוחים גם למחנות אחרים. אחר זמן, לאחר שהטרנספורט יצא לדרכו, החלו החיים לחזור לאט-לאט למסלולם. עוד זמן מה הורגשה המתיחות, אבל עם חלוף הזמן – בכל אופן, אצל הילדים – הלך ה"עניין" ונשכח, והחיים נמשכו כמו לפני כן.

החוויות שאני זוכר מטרזיינשטאט הן שונות. אחת שהשאירה עלי רושם עז היא המיפקד הגדול של היהודים, כשכולם רוכזו בשדה נרחב על יד מצודה אחת. שררה מתיחות גדולה מאד. פחדנו שמא יירו בכולנו. מדריכינו השתדלו להרים את המורל. שרנו, רקדנו – אבל מתוך כפיה. שלטה אנדרלמוסיה, וכשחזרנו מהמיפקד לטרזיינשטאט הצטרכנו להחזיק אחד בידו של השני בכדי שלא נלך לאיבוד.

התרגשות גדולה בגטו הייתה בגלל ה-ס.ס. אמנם רבות לא ראינו אותם בגטו, אבל בכל זאת שרר פחד. איני זוכר את שמו של אחד, שתמיד היה משתולל, מתרוצץ ברחובות על אופנוע בכוונה לדרוס את מישהו. תמיד הזהירו אותנו מפניו. כרגיל היינו הולכים מבית הספר בקבוצה, בשורה, ואז לא פחדנו כל כך כפי שפחדנו בלכתנו יחידים. זמן רב לפני כן, כשעדיין היינו כלואים בקסרקטינים והגטו טרם חולק – קרה רצח היידריך, הפרוטקטור של צ'כיה. העמידו את כולנו לפני לוח, שעליו שלושה תצלומים ענקיים של התיק, האופניים והאקדח בו נורה. אנו כולנו – גם הילדים – היינו מוכרחים לחתום שלא ראינו את החפצים האלה. זוכר אני, כי אז יצאה אישה אחת מהשורה ואמרה, שהייתה לה חנות לאופניים והיא חושבת שהיא מכרה אופניים אלה. מיד, בו במקום, נורתה בידי איש ה-ס.ס. מקרה זה עשה עלי רושם קשה מאד. יותר מאוחר, כאשר משום מה אסרו עלינו לצאת למצודה, ואנו הסתובבנו לבדנו בגטו, זועזענו קשות מהמראות שראינו: מחלות, זקנים, אנשים גוועים ברעב ברחובות ובקסרקטינים. עלי לציין, כי היו לי גם חוויות נעימות יותר. למשל, קטיף הערמונים. הייתה תקופה שנאלצנו לצאת מהגטו לקטיף ערמונים. ראשית: מותר היה לנו לעזוב לזמן מה את הגטו. שנית: ראינו קצת את הסביבה. עצי הערמון היו נטועים בשדרות ארוכות על החוף, לאורך הנהר אָגֶר. בעונת ההבשלה הלכנו יום וקטפנו את הערמונים. אורך הדרך כשלושה קילומטר וההליכה נמשכה שעה-שעה וחצי. בשבילנו היה זה יותר טיול מאשר עבודה. שמרו עלינו שוטרים צ'כיים בפיקוח ה-ס.ס. בדרך היינו נפגשים עם האוכלוסיה הצ'כית, אבל אסור היה לדבר איתם. התושבים הצ'כיים, משראו אותנו, סטו מהדרך בקשת רחבה, נעצרו והסתכלו עלינו בפליאה כביצורים מזרזים מגן החיות.

לחוויות הנעימות יותר שייכת גם כתיבת השירים. בזמננו הפנוי, על פי רוב בהפסקת הצהריים או לפני שיצאנו יחד למקום כלשהו, היו ילדים שוויתרו על ספורט ונשארנו בבית, ואז היינו כותבים שירים או מציירים. חלק מהשירים שכתבתי הופיעו בספר "אין פרפרים פה". מתפלא אני כיצד מצאו אותם, ושנית מתפלא אני שדווקא שירים אלה פורסמו. כפי שכבר סיפרתי, נערכו אצלנו הקראות בספרות. אחד הספרים שאיר עלינו רושם עז. חושבני, שכל השירים שחיברנו הם חיקוי לסגנון הספר הזה. הסוף הוא תמיד טרגי וכו'. בשיעורי הנקראות הייתה הכיתה מתחלקת לקבוצות של שניים-חמישה ילדים, שהתיישבו על המיטות וציטטו. את הציטטות רשמנו על פיסות נייר ומסרנו אותן למורה. היטב זוכר אני שכתבתי צ'כית בשגיאות. ובשירים אלה רבות הן שגיאות הדקדוק. דבר זה צויין גם בספר. בספר ישנם שניים-שלושה שירים שחיברתי יחד עם עוד שני חברים. אבל אין זאת אומרת שתמיד כתבתי רק איתם. לעתים התחלפו הילדים בקבוצות וכתבנו עם חברים אחרים. היו שירים שחיברתי אותם בעצמי, אבל לצערי איני יודע היכן הם.

שכני למיטה היה צייר מוכשר. צייר תמונות יפות – לפי המושגים של אז. הקושי היה החוסר בחומרי ציור, צבעים וכו', אותם לא יכול היה "הסעד לנוער" לספק. לכן השתדלנו להשיג צבעים בשיעורים לכימיה. מערמונים, למשל, הפקנו צבע כתום, מדוי – שחור; זאת אומרת בישראלנו דיו וכו'. הכינונו לנער הזה צבעים מחומרים שונים. אומנם לא תמיד הצלחנו. אבל למורה לכימיה היו תמיד רעיונות חדשים והכין הרבה צבעים. שם הנער היה יאן קולינגר מבֶרְמֶן. מת באושוויץ.

ועוד דבר אני זוכר: ליום הולדתי השנים-עשר קיבלתי חבילת שי של עשרים קילוגרמים מחברי לכיתה לשעבר, יהודי-למחצה, ששמו היה הוראק. הדבר עשה רושם עצום, כי בין היתר היה בחבילה אוו צלוי. חילקנו אותו בכיתה. החלוקה נמשכה אולי שעה שלמה. חגיגה גדולה לכבוד מנה קטנה של אוו צלוי, שחולק לארבעים ושניים התלמידים. אז הפכתי להיות התלמיד הנערץ ביותר בכיתה. כמובן, שבשבילי הייתה זאת חוויה נעימה.

חוויות נעימות אחרות קשורות אצלי במשחק הכדורגל. הייתי כדורגלן טוב למדי. כל משחק הפך להיות נושא השיחה בכיתה למשך שבוע. אם מישהו שגה במשחק נידוהו וכד'. למזלי אף פעם לא שגיתי ולכן כיבדוני בכיתה.

במארס 1944 קרא לי אבי והסביר לי שבעוד חודש וחצי-חודשיים ימלאו לי שלוש-עשרה שנים ועלי להתכונן לחוג את בר המצווה שלי. מכרו של אבי, רב לשעבר, לימדני את ההפטר בהל פה. ליום בר המצווה שלי, שחל ב-20 במאי, הייתי מוכן היטב. אבל בא הטרנספורט וסיכל את כל התכניות. ב-10 במאי הכניסו אותנו לרשימת המיועדים לגירוש לאושוויץ, וב-17 או ב-18 במאי הטעינו אותנו בקרונות הבקר ול... אושוויץ.

ג. אושוויץ

לאושוויץ הגענו בליל ה-20 או ה-21 במאי. פתחו את הקרונות ומבחוץ נשמעו צריחות: "להשאיר הכל בפנים. כולם החוצה!" אנשי ה-ס.ס. הנחיתו עלינו מכות. נזרקנו החוצה. מסביב ראינו פנסים וזרקורים שהאירו את כל המחנה הענקי של בירקנאו. הרושם היה איום ונורא. זכורני, שאבי שם את ידו על ראשי ובירכני שאזכה לצאת בריא ושלם מן המחנה הזה. על יד הרכבת קרתה התנגשות בין איש ס.ס. לבין אחי, שלא רצה להשאיר את תיקו עם כלי העבודה שלו. בטרזינישטאט למד חרטות וכלי העבודה היו איתו. איש ה-ס.ס. חטף מידו את התיק וסטר לו על לחיו. אחי הגיב מיד והחזיר לו סטירה בפרצופו ותיכף נעלם בתוך ההמון. איש ה-ס.ס. יצא מכליו, הצליף במגלבו על ימין ועל שמאל, חיפש את אחי, אך לא מצאו. עוד ימים מספר חיפשו את האיש שהיכה ליד הרכבת את איש ה-ס.ס.

סידורנו חמישה בשורה ובכביש רחב הובילו אותנו לבירקנאו. משני הצדדים ראינו רק גדרות תיל ועל כל עמוד שני או שלישי שלט אזהרה: "זהירות, מתח גבוה!" אבי בכה, אבל אחי צחק, באומר שאינו מאמין לגרמנים. לא יתכן שבחוטית התיל זורם מתח גבוה. בבוקר הגענו למחנה המשפחתי של הצ'כים, שנקרא B-2-B. ספרו אותנו וחילקו גברים לחוד ונשים עם ילדים, עד גיל שש-עשרה, בצריפים לחוד. לפני הכניסה לצריפים רשמו אותנו וקיעקעו לכל

אחד על זרועו הימנית את מספרו. אני זוכר שלאבי היה מספר אחד גבוה יותר מאשר לי. לאחי, שלא הלך עם אבי, אלא יחד עם כמה אנשים לפנינו, היה מספר 40, בחמישה פחות מאשר המספר שלי. אמי, שקיבלה מספר של נשים, מספרה היה 3005. את המספר הזה שיננו איתי אבי ואחי. מדי פעם הייתי צריך לחזור על המספרים של אבי ואמי ואחי, בכדי שאזכרם ואוכל למצוא אותם.

גם במחנה המשפחתי הצ'כי היינו בבלוק ילדים מיוחד. שם קיבלנו תוספת מזון יותר מאשר המבוגרים. קיבלנו לחם לבן, חמאה אמיתית וגם סוכר וריבה. כל זה נוסף למנה הרגילה שקיבלו במחנה. הרבה פעמים הלכתי אל הורי והתחלקתי איתם עם מנותו, אבל הם לא רצו לקחת ממני אחי אפילו הרביץ לי פעם על שום שהפצתתי בו לקבל ממני פרוסת לחם.

בשבוע השני סידרו את אבי למטבח המחנה המשפחתי והתזונה שלנו השתפרה, כי אבי יכול היה מדי פעם "לארגן" משהו, כלומר לגנוב ליטר מרק או מאתיים-שלוש מאות גרם לחם ונתן לאמי ולאחי. אני סירבתי לקבל, כי הרי קיבלתי תוספת מזון בבית הילדים. למרות זאת אילצוני לאכול איתם. כך זה נמשך תקופת מה.

גם בבירקנאו התקיימו לימודים. אמנם בצורה פרימיטיבית, בלי חלוקה לגילים, מאה-מאה וחמישים ילדים ביחד. ההוראה הייתה בעיקר בשיטת הרצאות ומשחקים. לא היו עפרונות ונייר ואסור היה לכתוב. המשכנו לשחק ולהתעמל. בין הבלוק שלנו לבין הבלוק הסמוך היה מגרש ריק, ששימש מגרש למיפקדים. שם היו עורכים את ה"אפּל" פעמיים ביום, בבוקר ואחר הצהריים. בדרך כלל נמשך ה"אפּל" זמן קצר, חצי שעה או עשרים דקות, אבל אם איש ה-ס.ס. טעה בחשבון, נשארנו עומדים שעה-שעתיים, וזה היה קשה לילדים. המדריך שלנו ביקש שנעמוד בשקט, יען כי איש ה-ס.ס. התרגז מאד ולפעמים גם הרביץ.

במיוחד זוכר אני אדם אחד. היה זה קאפו המחנה, אדא פישר. היה מוכר עוד מטרוזיינשטאט, שם שימש כתליין. כאשר הגענו השכם בבוקר למחנה המשפחתי, ראינו אותו משוטט ומקל בידו, צועק ונראה היה כאילו ברצונו לרצוח אותנו. הלכתי עם אבי ורעדתי מפחד. אבי אמר: "אל תפחד. הוא בן-אדם טוב. לא יעשה לך כל רע. לא ירביץ לאיש. הוא מתנהג כך אך ורק בכדי לעשות רושם על אנשי ה-ס.ס.". איני זוכר אם אי פעם היכה את מישהו. הוא רק השתולל וצרח: "אם לא תעמדו בשקט, אם לא תעמדו חמישה-חמישה בשורה – אכה אתכם עד מוות!" אבל לא פגע באיש. אפילו ב"אפלים" שלא היו בסדר הוא רק התרוץ וצרח כמפלצת, אבל לא הרים ידו על מישהו, על כל פנים לא אצלנו בבית הילדים.

אבי הכיר אותו עוד מטרוזיינשטאט, שם עבדו יחד במטבח הילדים. אדא פישר היה ממונה עליו. אבי סיפר לי שפישר נאלץ להיות התליין בטרזיין. הזמינו אל המיפקדה את כל הקצבים, וביניהם גם את אבי, בכדי שאחד מהם יהיה תליין את נער אחד. אבי סירב ועל כך קיבל מכות רצח, עד שהעבירוהו הביתה על אלונקה. משראה פישר שכל קצב המסרב מוכה מכות רצח, הסכים לעשות את ה"מלאכה" בעצמו. אבי אמר, שאת הנער היו תולים בין כך ובין כך, ורק על ידי אומץ הלב שגילה פישר בקבלו עליו את התפקיד הנורא הוא הציל חייהם של אנשים אחרים.

לאחר מכן, כאשר הועברתי למחנה הגברים B-2-D, גרתי יחד איתו בבלוק אחד. אז היה הקאפו של ה-ZK (זונדר-קומנדו), שתפקידם היה להוציא את הגויות מתאי הגזים ולשורפן. הוא היה הקאפו הראשי בקרמטוריום. אלינו הילדים היה חביב. בכל הזדמנות היה מביא לנו אוכל. מלטף את ראשינו. מדבר אלינו רכות, אם כי קולו היה צרוד, קומתו נמוכה ורחבה ודומה היה לגורילה ואנו פחדנו מפניו. אבל גם חיבבנו אותו, כי הרגשנו שלא יעשה לנו כל רע, למרות שידענו שהיה תליין בטרזיין, קאפו באושוויץ במחנה הצ'כי ואחר כך קאפו בזונדר. הוא עזר לנו הרבה. הוא היה מחלק האוכל בבלוק. לעתים קרובות היה מחלק את המרק שאנשי הזונדר, שחזרו מה"עבודה" שבעים, ויתרו עליו. לעתים היה מחלק לנו מתנות: שעוני זהב, דולרי זהב, מטבעות וכד'. אחר כך סיפרו עליו שהיה מנהיג המרד בקרמטוריום. איני יודע אם יצא חי.

כבר בימים הראשונים לשהותנו במחנה המשפחתי באו אלינו חברים, שהגיעו לאושוויץ בטרנספורטים קודמים, וסיפרו שהעשו בו אנו מרגישים בא מן הכבשנים. הבינונו ששם שורפים גויות, אבל לא חשבנו על משהו רע. אמנם הסבירו לנו שבאושוויץ – משרפות פירושן תאי גזים, כמו כן את מובנה של המימרה: "לצאת דרך הארובה". אבל אנו, שהגענו זה עתה, צחקנו. אחר כך סיפרתי כל זאת לאבי. את המימרה "יצאה דרך הארובה" הבינתי מילולית, כלומר מושכים את הגויות דרך הארובה. גם אבי צחק וביקש ממני לא לספר סיפורי זוועה. דיברתי עם אחי והוא אמר שאפסיק לדבר על כך ושלא אחשוב על דברים אלה ולא אחלום על כל זה ושאיך הדבר נכון. מתשובותיו המתחמקות של אחי הבינתי שהוא יודע משהו וגם מאמין בכך ואף אני התחלתי להאמין בדבר, אם כי לא יכולתי לתאר לעצמי את המתרחש בתאי הגזים. בבית הילדים לא שוחחו על כך, ואם ילד שאל משהו, השיב לו המדריך תשובה מתחמקת או פשוט נזף בו על כי הוא מספר סיפורי זוועה. אמנם הילדים שהגיעו לפנינו סיפרו לנו, אולם לא האמנו, וכאשר באנו בטענות אל המורים שהילדים הוותיקים סיפרו לנו על כך, הם ענו שכל זה הוא לא נכון ושהילדים אינם יודעים דבר לאשורו, וכי את הוריהם שלחו למחנה אחר, למחנה עבודה או כיוצא באלה. הבינונו כי תשובותיהם היו מתחמקות, או בלשון פשוטה: סילופי האמת.

כבר ביום הראשון לבואנו לאושוויץ סיפרו לנו על פרדי הירש. סיפרו שאת תושבי מחנה המשפחה שקדמו לנו השמידו בגז. פרדי הירש ביקש ללכת מרצונו הוא יחד עם קבוצת הילדים שלו לתאי הגז. ה-ס.ס. לא הסכים, ואז פרדי הירש התאבד ובדרך למשרפות נפטר. בעינינו היה גיבור ומופת לכל הילדים. כאשר סיפרו לנו על מעשה זה התחלנו – בפעם הראשונה – להאמין שבאושוויץ משמידים ולשם כך קיימים תאי גזים.

אשר ליחסים בינינו לבין אלה שהגיעו לפנינו וגרו ב-B-2-B התרשמתי, שהם קינאו בנו. אנו הגענו לבושים בגדים טובים למדי ואילו הם לבשו בגדים קרועים ובלויים. יש להדגיש

שב-B-2-B לא היה רעב ממש, כמו שהיה אחר כך. האוכל הספיק בכדי לא לגווע ברעב. מתו הרבה אנשים, בעיקר זקנים, שהאוכל לא התאים להם, חסרו ויטמינים וכד'.
הרושם הראשון הנורא שהטביעה בי אושוויץ היה ביום השני או השלישי לבואנו למחנה. ראיתי בחורה צעירה, שהכרתיה עוד מטרזיינשטאט ובאה יחד איתנו למחנה, מטילה עצמה על חוטי התיל ומיד התפחמה. עדי הראיה פחדו לגשת לקחתה משם, שמא אף הם יתחשמלו. כך זה נמשך כשלוש-ארבע שעות, עד שהמשמר, ששמר על הגדר מתא המגדל, צעק עלינו שניקח את הגויה ושאינו לנו לפחד מהחשמל, אחרת יירו בנו. אנו, הילדים, לא העזנו לגשת. רק המבוגרים הרחיקו את הגויה. היא הייתה שחורה כולה. התפלאתי כיצד קרה הדבר. מאז, וכל זמן שהותי באושוויץ, פחדתי פחד-מוות מגדר התיל שבמחנה. ראיתי עוד התאבדויות במחנה, אבל הן כבר לא השפיעו עלי כמו זו הראשונה. גם באושוויץ הייתה פעילות בבלוק הילדים, אבל לא כמו בטרזיינשטאט. כאן הכל היה אחרת. היה לנו מדריך, לא זה שהיה לנו בטרזייין. היינו קבוצה מעורבת, זאת אומרת לא חד-גילית, אלא צעירים ומבוגרים יחד, בערך מאה-מאה ועשרים איש. עסקנו הרבה בספורט: תחרויות ריצה, כדורגל, כדור-יד, כדור-עף. היו לנו כדורים, אמנם לא מבחר כזה כפי שהיה לנו בטרזיינשטאט. תמיד היה לנו במה לעסוק. הישעורים, כלומר ההרצאות, יש שהיו מעניינים יותר ויש שהיו מעניינים פחות, ולכן היינו לעתים משתמטים מהם ומשוטטים יותר במחנה, נפגשים יותר עם מבוגרים, שלא כמו בטרזיינשטאט. לי היה יותר עניין בהורי מאשר בבלוק הילדים. הייתי מחפש את אמי ושעות הייתי מבלה איתה על מיטתה. רבות סיפרה לי על ביתנו, כיצד הוא נראה, על דלתו הגדולה הצבועה ירוק. לימדתי לזכור את כתובת הבית. סיפרה גם שהשארנו חפצי ערך אצל בעל הבית בפראג ושעלי יהיה לקחת אותם לכשאשוב הביתה. כשאני נזכר בימים ההם סבור אני, שהרגשתנו אז הייתה שזמן רב לא יימשך מצב זה וכעבור זמן קצר שוב נהיה כולנו ביחד. מדריכינו לא מנעו מאיתנו להיות עם ההורים. הירשו אפילו להיעדר משיעורים. יש לציין שבנים ובנות גרו לחד בבלוקים שונים. במחנה גרו גברים ונשים בנפרד.

תוך שלושה-ארבעה ימים חוסל המחנה המשפחתי. אינני זוכר באיזה חודש היה זה. הודיעו שמחפשים אלף גברים שיתנדבו לעבור למחנה אחר. אבי ואמי, אחי ואני התייעצנו האם על אבי ואחי להירשם להעברה. הייתי מדוכא. אחי נרשם והתקבל וכבר למחרת נלקח מהמחנה המשפחתי. אבי לא נתקבל לקבוצה זו ונשאר במחנה. אני שמחתי מאד, אולם שמחתי לא ארכה זמן רב. כעבור יום או יומיים שוב נקראו להתנדב אלף גברים להעברה. אבי נרשם וכבר באותו יום נלקח. למחרת בא דוקטור מנגלה וערך סלקציה בבלוק הנוער. נצטוונו להתפשט חצי עירומים ולעבור לפניו לפי תור. אחד מחברי הטובים, הארי גולדברגר, שהלך לפני, נצטווה לעמוד בצד ימין, שם עמדה כבר קבוצה קטנה. הרוב נשלח שמאלה. אף אני נשלחתי שמאלה, חזרתי על כן אל דוקטור מנגלה ובכתי ביקשתי שישאירני עם חברי. קודם הניע את ראשו לשלילה, אבל רגע אחר כך התחייך ואמר: "טוב. עבור ימינה גם אתה!" כך באתי לקבוצה שהיו בה תשעים ושמונה ילדים. הקבוצה הייתה מורכבת מבני גילים שונים מבני שתיים-עשרה עד בני שש עשרה-שבע עשרה. בניגוד לאלה שראינו מימין ומשמאל, שהיו מגולחי ראש ולבושים בבגדים מנומרים, הורשינו לגדל את שערותינו וללבוש את בגדינו. כילדים, רצינו אף אנו לקבל בגדים מנומרים, שמצאו חן בעינינו. מיד הופרדה קבוצתנו וכעבור שתיים בערך הוצאנו מהבלוק. מסודרים בשורות הובילנו אל שער המחנה. אמי עמדה על שפת הכביש ויכולתי להיפרד ממנה. עזבנו את המחנה ופנינו בכיוון המשרפות. בדרך התלחשו, שהנה מובילים אותנו לתאי הגזים. נבהלנו מאד. אבל המשכנו ללכת, כי אנשי ה-ס.ס. חמושים שמרו עלינו בקפדנות רבה. כברת דרך לפני המשרפות נטינו שמאלה, אל מחנה הצוענים. שם הריצו אותנו ל"סאונה", זאת אומרת למרחץ. את בגדינו לקחו מאיתנו ואתנו חיטאו. מרחו אותנו בליזול והתקלחנו במים רותחים. ילדים אחדים, משכנסו למרחץ וראו את המקלחות, פרצו בזעקות שלא נפתח את הברזים, כי זהו גז. אחר כך הגיעו הצוענים שעבדו שם והרגיעו אותנו. חלק מהם דיבר גם צ'כית. הם אמרו שאין כאן גז, אלא רק מים. כמו ידיהם פתחו את הברזים. זרמו מים רותחים. התקלחנו וקיבלנו בגדים מנומרים, כפי שלבשו האסירים באושוויץ.

אחרי שהתקלחנו ערכו אותנו שוב בשורות והובילו אותנו ממחנה הצוענים אל מחנה הגברים. הגענו שם לעת המיפקד הראשי, "אפל" הערב. קיבל אותנו זקן המחנה, גרמני, שעוד לפני המלחמה נידון למאסר עולם בעוון רצח. איש ה-ס.ס. מסר אותנו לידי וציווה עליו לשכננו. מכיוון שלא היה די מקום, שיכן אותנו בבלוק 13, אשר היה במרכז המחנה, יחד עם הבלוקים 9 ו-11, בהם גרו אנשי הזונדרקומנדו. רק שם היה מקום בשבילנו. שלושת הבלוקים האלה היו מבודדים ומובדלים מהמחנה בגדר עץ גבוהה, שני מטרים ואולי שניים וחצי מטרים. הגדר לא איפשרה לראות את המתרחש מעבר לה.

ד. במחנה הזונדר

במחנה זה נפגשנו עם צעירים יהודים מפולין, שקיבלו אותנו בסבר פנים יפות. מיד סיפקו לנו שמיכות, לחם ומרק. זקן הבלוק, למרות היותו רוצח (ענד משולש ירוק) התייחס יפה אלינו, הילדים, ואיני זוכר שאי פעם היכה את מישהו או שהרג בן אדם. למחרת בא איש ה-ס.ס., מנהל המיפקד ממחנה 2, שלצערי איני זוכר את שמו אבל יודע אני שהיה בן-איכרים מהסודטים, מכפר בסביבות מאריינבאד, חילק לנו שוקולד, הביא לבלוק שולחן פינג-פונג, מחבטים וכדורים ושיחק איתנו כל לפני הצהריים. אחר הצהריים חזר ובהר בילדים אחדים כשליחים. הארי קראוס, חברי לכיתה, היה שליחו של מפקד מחנה אושוויץ, ויינצ'ק וייס; צעיר מברין היה שליח המטבח של ה-ס.ס. וכדומה. ביקשתי את מפקד הרפורטים שיסדר גם אותי לעבודה. למחרת הוא בא ומינה אותי לשליח מטבח האסירים במחנה הגברים. רוב הקבוצה, שמנתה תשעים ושמונה אנשים, נשארו בבלוק 13 וסודרו בעגלונות, כלומר חמישה עשר-עשרים איש נרתמו לעגלה וגררו אותה במחנה ואספו לתוכה ניירות, אשפה וכו' עד שהמחנה היה נקי.

אני עבדתי במטבח האסירים. שם אכלתי לשובע ויכולתי גם "לארגן", זאת אומרת לגנוב, מצרכי מזון עבור שוכני בלוק 13. גם אני גרתי בבלוק זה, עד שזקן המחנה, אותו אסיר שקיבל אותנו, תפסני כשני קילוגרם שומן חזיר טמונים במגפי על מנת לחלקם בין חברי לבלוק. הוא פקד לגלח את שערות ראשי ולהלקותני עשרים וחמש מלקות. תיכף אחרי המיפקד רצתי אל חדר הרפורטים, שהיה על יד השער מבחוץ, וביקשתי לדבר עם מנהל הרפורטים. זה דיבר צ'כית, אם כי עילגת. סיפרתי לו הכל והסברתי לו את הסיבות למעשי זה. הוא הבטיח לחלצני מעסק ביש זה. כשחזרתי, חיכה לי כבר זקן המחנה. כמו ידיו גזז את שערותי והוסיף ואמר, כי עוד הערב אקבל את המלקות. בינתיים בא מנהל הרפורטים ואמר לזקן המחנה שאין הוא מתנגד לעונש עשרים וחמש המלקות המגיעות לי, אבל רופא חייב להיות נוכח בשעת ההלקאה. הגיע רופא והחלו להלקותני. אחר שלוש-עשרה מלקות התעלפתי. הרופא פקד להפסיק. זקן המחנה דרש להמשיך, אבל מנהל הרפורטים אסר עליו.

חליתי. על אחורי היו פצעים. כל יום בא אלי רופא מהמרפאה, מרח אותי ביוד ועזר לי להתאושש. אני זוכר שזקן הבלוק דאג תמיד שאקבל את האוכל למיטתי ופעם אחת אפילו הביא אותי בעצמו, דבר שעוד לא קרה. בבלוק שלנו היה שטוב־אלטסטה אחד פולני לא-יהודי בשם שטיינר, שהיה מיוודד איתנו הילדים. עזר לנו הרבה ושמר עלינו ממכות. גם הוא טיפל בי. אני הייתי היחיד שהיו לו שתי שמיכות.

אחר שבוע או עשרה ימים הבראתי קצת. בא מנהל הרפורטים ובבכי ביקשתי ממנו שיעביר אותי ממחנה זה, כי אני מפחד שמא זקן המחנה יהרוג אותי. הוא הבטיח לטפל בעניין זה. כעבור ימים מספר בא והעבירני למחנה המעבר B-2-A. מחנה זה היה כעין מחציתו של מחנה רגיל. במחנה רגיל, כמו למשל B-2-B או B-2-D, היו שתי שורות של צריפים, אבל במחנה

B-2-A הייתה רק שורה אחת. סידרו אותי כשליח בחדר הרישום.

במחנה זה היו רק מוזלמנים וחצי-מתים, שנשלחו הנה ממחנות עבודה, גם מברקנאו ומאשוויץ. קבוצות-קבוצות מוכנים אותם לתאי הגזים. המוזלמנים שרוכזו ב-B-2-A היו כבר נעדרי כל רצון חיים. ציוו עליהם לשכב – שכבו, לעמוד – עמדו. נסעתי בטרנספורט של שלוש מכוניות ובכל אחת כמאה אנשים ובידי הרשימה של מספרי האנשים, אותה היה עלי למסור למפקד תאי הגזים. ראיתי כיצד דחפו אותם פנימה. אחדים הלכו מרצונם. סגרו את הדלתות ודרך האשנב הטילו פנימה קופסה. שם עמדו אנשי הזונדר, אותם הכרתי ממחנה הגברים. אלה הסבירו לי את המתרחש. אחרי חמש-עשרה או עשרים דקות פתחו את הדלתות. אנשי הזונדר הוציאו את הגויות. כל אחד גרר בזרועותיהן שתי גויות והטילן לתוך עגלה. שם ערמו אותן בערימות של שמונה עד עשר גויות. אנשים אחרים סחבו את העגלה אל בור המרוחק כחמש מאות-שש מאות מטר וזרקו אותן לתוכו. לתוך הבור שפכו נפט או חומר דליק אחר ושרפו אותן.

שאלתי צעיר אחד מהזונדרקומנדו מדוע אין מעבירים את הגויות לכבשנים, הקרובים יותר לתאי הגזים. תשובתו הייתה כי אין בהם מקום. הכבשנים פועלים עשרים וארבע שעות ביממה ואינם מספיקים. פעמים רבות נסעתי עם משלוחים כאלה, כדי למסור את הרשימות למפקד תאי הגזים.

אודה כי לא ידעתי כיצד להתייחס לזוועה זו. היה ברור לי שלמוזלמנים אין כל סיכוי לחיות. גאולתם מייסוריהם הוא המוות. במחנה 2 מתו בהמוניהם, לא קיבלו אוכל, היו אדישים למצבם וציפו למוות שיגאל אותם. יותר מאוחר ראיתי טרנספורטים של יהודים מהונגריה. גם אלה הלכו ללא התנגדות. איש לא כפה עליהם את הכניסה. שאלתי את אנשי הזונדרקומנדו מדוע הולכים הם אל המוות מרצונם. הסבירו לי, שסיפרו להם כי מוליכים אותם למרחץ ולשם כך חילקו להם מגבות וסבון – והם האמינו. היו שם מקלחות, ובחדר הכניסה היה מקום מיוחד בו התפשטו. קרה גם שהאנשים בהיכנסם לתאי הגזים היו עליזים. כל מי שלא היה לפני כן באושוויץ ולא היה לו מושג על המתרחש, האמין באמת ובתמים כי נכנסים למרחץ.

כיוון שליוויתי את המוזלמנים הראו לי אנשי הזונדרקומנדו את הכל. היו שם שלושה תאי גזים, אבל רק באחד מהם היו מקלחות. השניים האחרים היו בגודל בינוני וריקים לגמרי.

במחנה B-2-A שהייתי חודש וחצי-חודשיים, עד שקרה איתי מקרה מוזר. אחד מזקני הבלוקים, יהודי מצרפת שאת שמו איני יודע, ניסה לאנוס אותי. הוא השקה אותי וודקה, הפשיטני והתחיל להכותני. התעוררתי מהמכות וברחתי לפני שביצע את זממו. עירום באתי למשרד וסיפרתי לפקידים, ארבעה פולנים לא-יהודים. אלה הבטיחו לי להגן עלי מפני האיש הזה. כעבור ימים מספר פגשתי ברחובה של בירקנאו, בין המחנות, את מנהל הרפורטים, אותו הזכרתי כבר, וסיפרתי לו על המקרה. הוא ליטף את ראשי והבטיח להעבירני משם. כעבור ימים אחדים הועברתי למחנה של החווה החקלאית שעל יד אושוויץ-בירקנאו.

ה. בחווה החקלאית. צעדת המות

בחווה זו גידלו חזירים, סוסים, פרות ותרנגולות. עבדו שם מאה שמונים-מאתיים אסירים פולנים, איכרים בני-איכרים, ואף לא יהודי אחד. הם היו גם מנהלי המשק, שסיפק מזון למטבח ה-ס.ס. היו מצרכים אותם שלחו גם למטבח האסירים. אני הייתי שליחו של מפקד המחנה, קציין מבוגר הוורמאכט ולא ב-ס.ס.

מפקד המחנה התייחס אלי יפה מאד. היו לו "שגעונות" שונים. כך, למשל, דרשו לספק לו כל בוקר קערת מים מן הבאר לרחצה. היה זה כבר בחורף של סוף 1944 ואולי בינואר 1945. בלילה היה כפור ובבאר קפאו המים ולא יכולתי לשאוב אותם. באתי אל המפקד והודעתי לו על כך. הוא איים עלי, שאם לא אביא לו תוך חמש דקות את המים הוא יירה בי. חזרתי אל הבאר ובבעיטות הצלחתי לשבור את מעטה הקרח והבאתי לו קערת מים. נתן לי טבלת שוקולדה. אף פעם לא היכה אותי. רק לפעמים היה מורט את אוזני, יותר מתוך משחק מאשר מרצון להרע. האוכל

היה טוב מאד. ראשית, משום שאכלתי במטבחם של אנשי ה-ס.ס., יחד איתם. וברוב המקרים הגשתי להם את האוכל. אחד-אחד היו באים ואני הייתי מוזג להם ישר מהדוד. שנית, יכולתי לשתות חלב טרי כמה שרציתי, וכמו כן קיבלתי תוצרת חלב: גבינה, חמאה וכד'. לחם היה די והותר במטבח ה-ס.ס. ומותר היה לי לקחת כמה שרציתי, אבל אסור היה להוציא מהמטבח. גם לא עשיתי זאת, כי למדתי כבר מנסיוני המר בבירקנאו. אכלתי לשובע מכל שהיה מותר לי ולא סחבתי דבר.

אשר לשמירה, מסביב למשק לא הייתה גדר מחושמלת. הייתה שם גדר נמוכה, אבל ללא זרם חשמל. מפקד המחנה היה אחראי למשק ולא לשמירה מסביב לו. בכך עסקו אנשי ה-ס.ס., ששמרו בארבע קצותיו יומם ולילה, ועד כמה שידוע לי איש לא ניסה לברוח. מלבדי היה שם יהודי נוסף, שעבד במשרד. היתר היו פולנים ויוגוסלבים.

בינואר 1945 עזבתי את אושוויץ. אושוויץ חוסלה עם פינוי האסירים, והושבני שאני הייתי מן האחרונים שעזבו את המשק. העלו אותי על רכבת על מנת להובילנו לגרמניה. ברכבת נפגשתי לראשונה עם אסירים צ'כיים לא-יהודים, שבאו מבלכנהאמר, שם עבדו כבעלי-מקצוע. בלכנהאמר נמצאת במרחק של עשרה-שנים עשר קילומטרים בערך מבירקנאו. הצ'כים היו בעלי-מקצוע ממופעלי סקודה וחלק מהם בא גם מאוסטראו. גם שם עבדו במפעלי חרושת ועבודה. התודעתית אליהם והם לקחו אותי אליהם לקרון. הרכבת נסעה ונעצרה, נסעה ונעצרה. כל כמה קילומטרים היו מטוסים סובייטיים מפציצים את הקטרים והרכבת הייתה נעצרת. אז החליפו את הקטר או שהלכנו ברגל.

היה זה אחד ממסעי המוות עד בוכנוואלד. בלילות נחנו בבתי קברות, דבר שהטביע עלי רושם נורא. בשבועיים או עשרת הימים האחרונים אול הלחם וחילקו לנו גרעינים, שלוש מאות-ארבע מאות גרם לכל היום. הלכנו ארבע עשרה-עשרים שעות ביממה. מי שלא עמד לו כוחותיו להמשיך, נורה בו במקום. אחרי השיירה הלך ה-ס.ס.-קומנדו וירה בכל מי שנשר מהשורה. אחריהם נסעה מכונית עם אסירים שאספו את ההרוגים ואחר כך קברו אותם. אם היו הרבה גוויות, קברו בו במקום. זכרונני, שסיפרו לי שקרה וקברו גם אנשים חיים-למחצה. מפקד ה-ס.ס. אמר, שאסיר אינו שווה יותר מכדור אחד ואסור לבזוז עליו יותר.

בדרך אזלו כוחותי. שיא המשבר היה באחד הלילות. אם אני טועה, היה זה בבאמברג. ישנו בבית קברות. שכבנו בשלג. שכבתי בין שני צ'כים על מנת להתחמם. לפני עלות השחר אמרתי להם שאיני יכול להמשיך. אחד הצ'כים שלף סכין ממגפו ובחודו החל לדקור אותי בגבי, עד שקמתי והמשכתי ללכת. הלכתי כמו רובוט. רגלי צעדו מאליהן. הגעתי למצב ששוב לא היה אכפת לי אם אמשיך ללכת או לא. שני הצ'כים היו לידי ולא הירפו ממני ולו לרגע. כדי שלא ארדם בדרך ושלא אפגר סיפרו לי כל היום סיפורי ילדים. כשהאחד הפסיק, המשיך השני. לא נתנו לי להירדם. כשעצמתי עיניים, הרביצו לי. אם נשארתי מפגר מאחור – קיבלתי בעיטה מהצ'כי שהלך אחרי. כך לא הייתה לי ברירה אלא לצעוד איתם. מכרי הצ'כים שמרו עלי, עזרו לי. הם לימדוני לא להגיד שאני יהודי, אלא עלי לומר שאני צועני צ'כי. הם נשאוני עד לשער בוכנוואלד.

1. בוכנוואלד. המחתרת. הבריחה. השחרור. פגישות

הגענו לבוכנוואלד. השוער צועק אלי: "אתה הלא יהודי!" ואני משיב: "לא, אני לא יהודי, אני צועני". הוא ציווה עלי להתיר מכנסי ולי היה כבר ברור שזה סופי. אבל שיחק לי המזל. באותו רגע נשמעה צפירת האזעקה מפני הפצצה וכל שומרי ה-ס.ס. רצו למקלט. נכנסנו לבוכנוואלד. מאותה שעה הייתי רשום בכל מסמך כצ'כי. כמובן, שגרת עם צ'כים באותו בלוק, בעיקר עם קומוניסטים או אסירים פוליטיים אחרים.

בניגוד לבירקנאו היו פה לצ'כים בנייני אבן, וליהודים – צריפי עץ. מחנה היהודים היה מוזנח מאד והתמותה בו הייתה גדולה. סידרו אותי לעבודה יחד עם צ'כים ב-D.K.W. – מפעל הזימוש הגרמני, במחלקת המטוסים, במחלקה לייצור ברגים מעץ. במחלקה זו הייתי שליחו של מנהל הייצור, שהיה גרמני אזרח ולא איש צבא. התנהג איתי יפה מאד. לעתים קרובות נתן לי לחם ודברי-מתיקה, דבר ששימח אותי מאד. עם הזמן קיבלתי לרשותי אופניים, בכדי שאוכל להספיק להעביר ידיעות מהר יותר. היה לי רשיון ליציאה חופשית ממחנה בוכנוואלד. יכולתי לנסוע ללא שמירה של אנשי ס.ס.

אם זכרונני אינו מטעני, הרי באותו לילה שהגעתי נקראתי אל הבלוק-אלטסטטה הצ'כי והוא אמר לי שהוא יודע שאני יהודי, אבל הוא לא ילשין עלי ואף יקל עלי אם אשתף איתם פעולה, היות והם מתכננים לעורר מרד בבוכנוואלד. הבטחתי לו, אם כי לא הבנתי בזה הרבה. במשך הזמן הובהר לי, שבכל נסיעה למחנה עלי לגשת לאנשים מסויימים ולשאול אותם אם יש להם משהו לשלוח. גם אלה היו אסירים צ'כיים, שעבדו במחלקה אחרת של המפעל. הם מסרו לי חפצים שונים, כגון: סכינים, חלקי אקדחים, תחמושת, כמויות קטנות של אבק-שריפה בתפוזת בכיסים ובמגפיים. הם שיערו שאותי לא יבדקו בקפדנות יתירה, ואמנם אף פעם לא חיפשו אצלי.

את שמו של זקן הבלוק אינני זוכר. אבל כשהייתי בצ'כיה לפני ארבע שנים, הזמין אותי אחד שעבד איתי במחתרת ובזמנו היה מעביר דרכי דברים שונים; גם שמו לא זכור לי. בביקורי זה בצ'כיה הזמנתי גם על ידי מנהל בית ספר תיכון במריש-אוסטראו. הוא הציג אותי לפני התלמידים וסיפר להם על מעשיי, בהיותי אסיר, למען המחתרת הצ'כית בבוכנוואלד. הוא העריך זאת מאד והציגני כמופת לפני הכיתה.

יודע אני, שחלק מהחפצים שהעברתי הועברו אל השבויים הרוסיים והאנגליים, ששכנו במחנה השכן. לא ידוע לי אם נכון הדבר שבראש המחתרת עמד שבוי רוסי בדרגת גנרל. המחתרת הייתה מאורגנת לפי לאומים: צ'כית, נורווגית, פולנית. חברי המחתרת לא שוחחו ביניהם אף פעם על עניינים אלה. אסירים בני אומה אחת לא נפגשו עם בני אומה אחרת. צ'כים עבדו במחלקה אחת ופולנים – באחרת וכל קבוצה קיבלה חלק מסויים של העבודה. רק המנהיגים תיאמו ביניהם את התכנית.

כאמור, גרתי עם הצ'כים, אבל במפעל נפגשתי גם עם בני לאומים אחרים. אלה לא ידעו שאני קשור למחתרת. רק כך יכולנו לשמור בסוד את כל העניין. רק מי שגר איתי בבלוק ידע מיהו חבר במחתרת. מבין הצ'כים בבלוק היו גם כאלה שלא היה להם כל קשר עם המחתרת. יתירה מזו: היו גם כאלה שסירבו אפילו להתקשר איתה. אלה היו הפאציפיסטים, שנאסרו בגלל השקפותיהם הפאציפיסטיות. אלה שללו את תנועת ההתנגדות, עמדו מן הצד, אבל לא הסגירו את אלה המאורגנים. אחד ממנהיגי המחתרת הצ'כית נקרא בשם _____ . איני יודע אם היה זה שמו האמיתי או כינוי המחתרתי. על כל פנים, ידוע היה כמנהיג _____ .

אחרי שלושה חודשים לשהותי בבוכנוואלד העיר פקיד במשרד את תשומת לבי לכך שאבי, או ליתר דיוק אדם עם מספר אחד גבוה יותר משלי, הגיע לבוכנוואלד. מספרי היה A1983, והפקיד אמר שראה אדם שמספרו A1984. כך נודע לי שאבי הגיע. חיפשתי את הבלוק בו הוא אמור היה להיות, אבל זקן הבלוק מסר לי שהאיש בעל המספר הזה מת לפני זמן קצר. מזועזע כולי שאלתי אם הגויות נלקחו כבר בעגלה או אולי הן עדיין מוטלות לפני הבלוק. תשובתו הייתה, שהן עדיין בחוץ משום שעדיין אין עגלה כדי לפנותן. יצאתי, ולפי המספר על הזרוע מצאתי את הגוויה, ובאמת רק על פי המספר. הוצאתי את גוויית אבי מערימת המתים, שכבתי על ידה ובכיתי. והנה פתאום הרגשתי שלבו פועם. נבהלתי. רצתי מהר אל זקן הבלוק וסיפרתי לו על המתרחש. לא רצה להאמין. בא איתי ובדק את הדופק וקבע שהוא אמנם חי עדיין. אבל – הוסיף – הרבה זמן לא יחיה, יען הדופק חלש מאד.

רצתי אל זקן הבלוק שלי וביקשתי לעזור לי להציל את אבי, אחרת אמסור לשלטונות המהנה, זאת אומרת אלשין על המחתרת. איני סבור שהוא נבהל מאיומי, כי הרי הייתי בבלוק בידיו ויכול היה לחסלני לא רצה בכך. הוא וחבריו פשוט רצו לעזור לי בגלל טוב ליבם. הוא הלך איתי אל מרפאת האסירים הדניים. אלה היו "מיוחסים" והייתה להם מרפאה שלהם, מרפאה ממש. נוסף לכך הייתה באה אליהם כל שבוע או שבועיים מכונית מטעם הצלב האדום ומביאה מצרכים ותרופות מדניה. הלכנו אל הרופא הראשי של הדנים. זקן הבלוק הסביר לו במה העניין, והלה היה מוכן לעזור. הוא שלח שני אחים ואיתם אלונקה להביא את אבי. בינתיים הכניס זקן הבלוק של אבי את אבי אל חדרו, הניח עליו לבנים חמות, כדי לשמור על חום גופו. באנו והעברנו אותו למרפאה.

הרופא בדק את אבי וקבע שיש לנתחו מיד. הוא מוכן לבצע את הניתוח, בתנאי שאבי לא יוציא הגה מפיו, לא בגרמנית ולא בצ'כית. התחייבתי להשגיח עליו, אם כי לא יכולתי להיות ערב לזה. מפחד ביקורת פתאומית של ה-ס.ו. רצה הרופא לנתחו רק בלילה. ברגע שעמדו להוריד את אבי למרתף בכדי לשמור עליו, נשמעה צפירת אזעקה מפני התקפת מטוסים. הרופא הבין שבמצב זה לא צפויה סכנת ביקורת ולכן לקח את מיד את אבי לחדר הניתוחים וביצע את הניתוח. ידעתי שאבי סבל ממחלות רבות, והחמורה מכולן: מים ברגליו. עד היום איני יודע מהי מחלה זו. אחר הניתוח שכב אבי במרפאה הדנית מבודד ומוסתר על ידי מחיצה, כשהאחראי לחדר שומר עליו באמצעי הרגעה בכדי שלא ידבר ושלא ישמעו אותו, מפני שבחדר שכבו דנים שחששו מפניהם שמא עלולים הם להסגיר אותו. משתהאושש קצת, הסברתי לו את מצבו ושרצתי שיתחפש לחרש-אילם, שלא יגיב על דיבורים ושלא ידבר גרמנית או צ'כית. כל יום נפגשתי איתו בבית השימוש ושם שוחחנו בלחש. הודות לתרופות המצויינות, החלים אבי אט-אט.

באחד הלילות העירו את שוכני הבלוק שלי וזקן הבלוק הודיע שלמחרת בבוקר, בעת ההליכה לעבודה מבוכנוואלד ליינה, ינסו לברוח, משום שראו כי הציבו מסביב למחנה מרגמות וכלי-נשק אחרים ויש להניח שבכוונת הגרמנים לחסל את כל המחנה, ולכן אין כבר מה להפסיד ויש לנסות לברוח. חילקו אותנו לקבוצות של מאה איש. לכל קבוצה מינו מנהל אחראי. בו בערב הלכתי אל אבי וסיפרתי לו שאני מוכרח לברוח. נפרדתי ממנו. לא סיפרתי לו שמתכוונים לחסל את המחנה. הוא לא יכול היה לתפוס למה אני נוטשו, ויעץ לי להישאר איתו ולא לברוח.

למחרת בוצעה תוכנית הבריחה. אנשינו הרגו את שומרי ה-ס.ו. שליוונו ונמלטנו ליער. יש לדעת, שהיה זה כבר לפני סיומה של המלחמה ומספרם של אנשי ה-ס.ו. פחת והלך. סיפרו שאחדים מהם אף פשטו את מדיהם וערקו, כך שעל כל קבוצה של מאה אסירים שמר איש ס.ו. אחד או שניים בלבד.

ביערות בוכנוואלד היינו שבעה-שמונה ימים. הרעב היה גדול מאד. אכלנו רק צמחים שמצאנו או את מה שבזנו מבתים בודדים. לא מצאנו הרבה, כי מיהרנו להסתלק מפחד חיילים גרמנים, וגם משום שגם לאוכלוסיה הגרמנית לא היה הרבה מזון. אחר כך כבר העזנו לתקוף חיילים גרמנים שחזרו מהחזית, להורגם ולקחת את נשקם. בלילות הצבנו שמירה לבל יפתיעונו ושלא ניפול לידי ה-ס.ו. או הצבא. רובנו היינו לבושים בגדי אסירים. אחדים מאיתנו לבשו כבר מדי חיילים שנשדדו. מרחוק נשמעו יותר ויותר רעמי התותחים. הלכנו בכיוונם בתקווה ששם החזית.

באחד הלילות ראיתי פתאום אור גדול המאיר עלינו. נחרדתי. חשבתי שהגרמנים מקיפים אותנו ועוד מעט יחסלנו. קמה בהלה. התרוצצנו אנה ואנה. אך מכל עבר היינו מכותרים טנקים וכלי רכב שונים. לא ידענו בכירור מי הם והם לא ידעו את זהותנו. אחרי זמן מה התברר לנו שזהו חיל החלוץ של הצבא האמריקני ולהם התבררה זהותנו. החיילים חילקו לנו מזון והבטיחו לשלוח מכוניות הצלב האדום על מנת להסיענו למחנות הפליטים. כעבור שלושה-ארבע שעות, עם שחר, הופיעו המכוניות. לפני עלותנו למכוניות נשאר כל אחד לשמו. כאשר רציתי לעלות על המכונית ואמרתי את שמי, שאל אותי אחד הקצינים האמריקניים: "עמך?" ידעתי שזה היה האות המקובל אצל היהודים במחנות ובגיטאות, וענית: "עמך!"

מיד לקח אותי האדם הזה לידי ואחר שסרנו הצידה שאלני בידיש רצועה אם אני יהודי, מאין אני ומה שמי וכו'. סיפרתי לו הכל. בינתיים נסעו המכוניות לדרך והאדם הזה, ששמו היה שמואל כהן מברוקלין, רב-סרן אמריקני, שאלני אם אני מוכן להישאר איתו ולא ללכת למחנה פליטים. חשתי שהוא רוצה להיטיב עמי והסכמתי. הוא העביר אותי לידי משמשו הכושי וזה הביאני בג'יפ אל המחנה הצבאי האמריקני. שם רחץ אותי ואחר כך הלבשני מדים אמריקניים, שהיו במקצת גדולים עלי. זכרני שרגזתי עליו מאד על כי לא נתן לי לאכול די שבעי, בשעה שהחיילים

מסביב אכלו מכל טוב, ולי נתנו במשך יומיים-שלושה רק תה ועוגיות. הכושי הזה, שקראו לו היץ', השגיח בקפדנות רבה שלא אוכל שום דבר מלבד תה ועוגיות, ואת אלו אכלתי בכמויות, למען השביע את רעבוני. כבר חשדתי ששוב נקלעתי לאיזה מחנה ריכוז. רק אחר כך התברר לי שהודות למשטר דיאטה חמור זה ניצלתי אולי ממוות. רבים האסירים, שדווקא אחר השחרור, מתו ממחלות משונות בגלל תזונה בלתי מתאימה למצבם הגופני. רק לאחר זמן יכולתי להתרגל לאוכל נורמלי.

לאחר זמן מה הועבר רב-סרן שמואל כהן למיפקדתו של גנרל אייזנהאואר בפרנקפורט. תפקידו היה לשמור עם פלוגת השריון שלו על המיפקדה הראשית. תפרו לי בגדים חדשים והפעם לפי מידתי, ואני הפכתי להיות "הקמע" של היחידה. כל אחד פינק אותי והיטיב עמי. רב הסרן רצה לאמץ אותי, אך אני דרשתי להחזירני לצ'כיה. רציתי, לפחות, לראות את הבית, כפי שתיארו לי אותו במחנה הריכוז. כמו כן רציתי להיוודע אם נשאר מישהו מהמשפחה בחיים. ידעתי שאמי הושמדה בגז באושוויץ; כמו כן שאבי נשאר בבוכנוואלד – והנחתי, שאת כולם שנשארו שם רצחו הגרמנים. אבל קיוויתי – והייתי בטוח – שאחי נשאר בחיים. רציתי להתראות איתו לפני שאני מחליט משהו. זמן קצר לאחר מכן סיפר רב הסרן שלא חיסלו את אסירי בוכנוואלד כפי שתוכנן ויתכן שאבי ניצל. למרות התנגדותי הוא רצה לאמצני ולקחתני איתו לארצות הברית. על מנת להיווכח אם אבי עודנו בחיים וכדי קבל את הסכמתו לאמצני קיבל רשיון מאיזנהאואר לנסוע איתי לצ'כיה. עברנו את הגבול, שנשמר על ידי הרוסים. בזמן ההוא עדיין שררה יידידות בין האמריקנים והסובייטים ובכל מקום קיבלונו בברכה. בעיקר הייתה הצלחה גדולה לכושי היץ'. תמיד קיבל את אשר ביקש, דלק או דבר אחר שהיה נחוץ לג'יפ.

את ביתנו בפראג מצאנו בקלות, כי הכתובת שבידי לא השתנתה, אם כי את שם הרובע לא ידעתי. בבית גרו שתי נשים, שקיבלונו בסבר פנים יפות. הן מסרו לנו שמהמשפחה טרם חזר איש, אבל הן מקוות שיחזרו. רב הסרן לא יכול היה להישאר איתי. חייה היה לחזור ליחידתו. נדברנו שתוך שבוע אודיע לו, דרך השגרירות האמריקנית בפראג, אם מצאתי מישהו מבני המשפחה ואז יבוא לקחתני. קיבלתי ממנו תעודות אישיות, שעל חלק מהן הייתה גם חתימתו של אייזנהאואר, דבר שהייתה לו חשיבות רבה גם בעיני הרוסים וגם בעיני המשטרה הצ'כית. נוסף לכך, התהלכתי במדים אמריקניים והכל השתוממו למראה החייל הקטן.

לאחר שני לילות שביליתי ב_____ ולא קיבלתי שום ידיעה מהצלב האדום או מהמשטרה על אבי ואחי, העיר אותי בלילה אדם זר, חייל רוסי, שטען כי הוא דודי, אחי אבי. לא יכולתי להיזכר בו וביקשתי ממנו שיאמר לי את שמו. אחר כך נוכחתי לדעת הוא באמת דומה לאבי. יומיים לאחר מכן נסענו אל מרכז הצלב האדום שבפראג על מנת להיוודע אם מישהו מהמשפחה נשאר בחיים. והנה מסרו לנו שיום לפני כן עבר אבי את פראג ברכבת הצלב האדום בדרך אל מריש-אוסטראו. הציעו לנו לחזור לשם. חזרנו ומצאנו את אבי בבית. אחר שבועות מספר חזרו כמה צעירים מדאכאו והם סיפרו לנו שבימים האחרונים שלפני השחרור מת שם אחי.

זמן מה גרנו בבית עם שתי הנשים ששמן היה זים. פעם, כשחיפשתי בארון, מצאתי תצלום של קצין ס.ס. על שאלתי מי האיש – ענתה האחת שזהו בעלה. מיד פניתי למשטרה וזו אסרה את האישה, שנשלחה למחנה ריכוז ב_____.

אבי ואני גרנו במריש-אוסטראו, עד שחזרו קרובים נוספים, שברחו בזמנם לרוסיה, ביניהם דודה ובעלה ודודן, שהיו בלגיון הצ'כי. אחר כך חזר אח נוסף של אבי עם הלגיון הצ'כי, ששירת בצבא הבריטי וגוייס ארץ ישראל. אלה היו קרובי היחידים שנשארו בחיים לאחר המלחמה. מצב בריאותי היה רע למדי. דודי מהצבא הבריטי לקחני אליו לחודשיים. המחנה שלו היה בפילזן. שם קיבלו מזון משובח וביחידתו הבראתי ושמנתי כהוגן.

ז. סיום

אודה, כי כשאני נזכר באותם הימים, אני אומר במלוא ההכרה, ששנותי היפות ביותר עברו לי בטרזיינשטאט. זאת הייתה התקופה היפה ביותר בנעורי. לפני שהגעתי לשם לא הייתה לי ילדות, כי בהיותי בן שמונה ברחתי לפולין ושם לא היה לנו בית ממש, ובגיל תשע וחצי או עשר חזרתי לפראג ושם היה מצבנו החומרי והכספי ככי רע. רק בטרזיינשטאט לא היו לי ולא לאבי דאגות חומריות, כי שם לא הכסף היה חשוב אלא המזון. שם לא הרגשתי את עצמי כאסיר, אולי משום שלא הבנתי את המתרחש מסביבי. היינו מאורגנים היטב בבית הנוער. לא היה לנו פנאי לחשוב הרבה על הנעשה סביבנו. המזון הספיק ולא רעבנו. המורים והמדריכים היו טובים מאד. ההוראה הייתה טובה. נתנה לנו גם לימודים וגם ערכים. היא-היא שנתנה לנו אווירה שכזו. כל ידיעותי היום, כל השכלתי, מבוססות על מה שרכשתי ממדריכינו שם. יתר התקופות היו איומות. אושוויץ הייתה חלום בלהות. אמנם איני יכול להיזכר בכל הדברים, אבל מה שזכור לי היה איום ונורא. אם נשארת בחיים, הרי זה נס ופלא. משהו לא טבעי.

(עריכה: חיים רשף)